

FÂTİH SULTAN MEHMED'İN HİKMETE “SİĞİNMASI” ÜZERİNE

Emine Sonnur ÖZCAN

Doktora Öğrencisi, Hacettepe Ün. Tarih Bölümü

Özet

II. Mehmet'in, diğer bilimler yanında felsefe (hikmet) ile olan ilişkisi, kayda değer bir önem arz etmektedir. Son derece sıra dışı bir karaktere sahip olduğunu düşündüğümüz Fâtih Sultan Mehmet'in felsefeye olan düşkünlüğünün sebebi nasıl açıklanabilir? Bu yalnızca onun eleştirel zekâsının bir hediyesi midir? Yoksa yaşam serüveninde karşılaştığı haller de etkili olmuş mudur? Çalışmamızda bu soruların cevaplarını bulmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: II. Mehmet, Hikmet, Felsefe, Osmanlı Devleti.

Abstract

About Fatih Sultan Mehmed's 'Taking Refuge' to Wisdom

II. Mehmet's relation with philosophy (wisdom) besides other sciences, has a significant importance. How can the reason of Fâtih Sultan Mehmet's devotion to philosophy, who we think has an enormously extraordinary character, be explained? Is it only a gift of his critical intelligence ? Or are the circumstances that he came across in his life adventure also effective? We are going to try to find the answers of these questions.

Keywords: II. Mehmet, Wisdom, Philosophy, Ottoman Empire.

Kurte

Li ser Xwe-spartina Hîkmetê ya Fatîh Sultan Mehmed

Têkilîya Mehmetê II. a bi felsefê (Hîkmet) re, digel ilmên din, girîngîyeke baş nîşan dide. Mirov dikare sedema meraqdarîya Fatîh Sultan Mehmet, ku xwedîyê kerekerekê gellek cuda ye, çawa rave bike? Ev tenê diyarîya aqilê wî yê rexneyî ye? Yan bandora rewşên ku di serpêhatîya jiyana xwe de rastî wî hatine henin? Em ê di xebata xwe de hewl bidin ku bersivên van pirsan bibînin.

Peyvên Sereke: Mehmetê II., Hikmet, Felsefe, Dugela Osmanîyan.

چکیده

در باره «پناهندین» فاتح سلطان محمد دوم به حکمت

سلطان محمد فاتح با اینکه بر علوم دیگر تسلط دارد ارتباط وی با فلسفه از اهمیت بیشتر برخوردار می باشد. سلطان محمد فاتح که دارای یک شخصیت غیر متعارف می باشد چه طور شده که به علوم فلسفه علاقه پیدا کرده؟ آیا این نتیجه ذکاوت منتقدانه ایشان می باشد؟ در این مقاله می خواهیم پاسخی این سوالات را پیدا کنیم.

کلمات راهنما: محمد دوم، حکمت، فلسفه، دولت عثمانی.

الملخص

في لجوء السلطان محمد الفاتح الى الحكمة

كم كتبت احزان قلبي على الصفحات

و خشيت ان يحترق القلم و يحرقني

(عوني)

علاقة محمد الثاني إلى علم الفلسفة (الحكمة) بالإضافة إلى العلوم الأخرى نقطة جديرة بالذكر. فكيف يمكننا تفسير سبب إدمان السلطان محمد الفاتح في الفلسفة الذي كان له شخصية غير عادية جدا. هل هذه عطية ذهنيته النقدية فقط؟ أم الحالات التي واجهها في مغامرة الحياة كانت تؤثر عليه؟ سنحاول في عملنا هذا العثور على إجابات لهذه الأسئلة.

الكلمات الأساسية: محمد الثاني, الحكمة, الفلسفة, الدولة العثمانية

*Gönül gamini nice safha-i beyâna yazam
Kaleminden od çıkuban korkaram ki yanayazam
Avnî**

Giriş

Fâtih'in sıra dışı kimliğinde yer bulan felsefi boyutun, yaşamındaki hangi sıkıntılı aşamaların etkisi sonucunda geliştiği sorusunun cevabı, makalemizin ana hatlarını oluşturacaktır. Onun bir tür kendini koruma ya da sağaltma biçiminde geliştirdiğini düşündüğümüz ilim ve hikmet sevgisini, kaynaklara yansıyan bu olaylar ve hâller beraberinde anlamlandırmaya çalışacağız.

Çalışmamızda, II. Mehmed'in *bilgelik severlik* anlamına gelen felsefeye ya da bunun İslam dünyasındaki karşılığı olan hikmete olan merakının birtakım mutsuzluklar, hayal kırıklıkları ve buhranlarla –ortaya çıkmamış ancak– beslenmiş olabileceği kanaati üzerinde duracağız. Bu fikre kapılmamıza kısaca, onun İstanbul'un fethine değin süren dönemde, iradesi dışında kesintilere uğratılmış ya da çeşitli şekillerde kastedilmiş olan iktidarının yerli ve yabancı kaynaklara yansıyan mutsuz izleri neden olmuştur.

Demek istemiyoruz ki; bütünüyle bu olumsuzluklar sayesinde ki; II. Mehmed, siyasî olduğu kadar düşünsel anlamda da sıra dışı bir hükümdar olmuştur. Kuşkusuz, bizatihi saltanatın kendisi, tüm muhatapları için muazzam ontolojik sancılar barındıran bir hâl olmalıdır. Dolayısıyla her hükümdarın, bu bağlamda belli ölçülerde buhran ve bunun felsefi izdüşümlerini idrak ettiği, yanlış bir varsayım olmasa gerek. İlâveten, tüm diğer elitler gibi, II. Mehmed'e de sunulan Ortaçağların geleneksel eğitiminin temel katkısını da teslim etmek gerekir. Ancak, kanaatimiz odur ki; aşağıda değineceğimiz üzere onun meraklı, zeki ve eleştirel yaradılışı, karşılaştığı çeşitli trajedilerle sarsılıp içine döndüğünde, diyalektik bir itkiyle, bir anlamda kendini yeniden inşa etmiştir.

Şehzâde II. Mehmed daha on iki yaşındayken, babasının tahttan feragat kararı öncesinde Manisa'dan Edirne'ye çağırılmasaydı; ya da başka bir ifadeyle, bu olaydan birkaç ay evvel, kendisinden beş yaş büyük ağabeyi Şehzâde Alâeddin meçhul bir şekilde öldürülmemiş olsaydı,

* *Fatih'in Şiirleri*, Haz. Kemal Edip Ünsel, TTK, Ankara 1946, s. 61.

onun hayat ile olan ilişkisi nasıl gelişecek ve devam edecekti? Çağdaşı bir tarihçinin ifadesiyle, *otuzbir yıllık saltanat hayatının neredeyse sadece beş yılında tahtında oturabilmiş, diğer yılları gazâ ile geçmiş bir padişâh* (Kıvamî, 2007, s. 477)¹ değil de yaşamını tümüyle Manisa'daki sarayında geçirmiş bir emîr olsaydı neler değişirdi? Örneğin, günümüze kadar gelmiş olan dîvanına (Ünsel, 1946), din felsefesi ya da benzer mevzûlara dâir eserler de eklenir miydi acaba?

Bu son sorunun, beraberinde II. Mehmed'in erken yaşlarda ilgili konularda belli bir merak geliştirmiş olduğu aksiyomunu getirdiğinin farkındayız. Bunu irdeleyeceğiz; ama şunu belirtmeliyiz ki; ilk sorunun cevabını hiç bir zaman öğrenemeyeceğimiz ölçüde, II. Mehmed'in yaşamının sonuna kadar hakikati arama yolculuğunun devam ettiğinin ayırındayız. Bu cümleden olarak, biz bu yolculuğun kendisini hikmet ya da felsefe olarak addediyoruz. Daha basit ifadeyle, *kimim, nereden geldim ve nereye gidiyorum?* soruları ve bunlara verilebilecek karşılıklar kimileri gibi Fâtih Sultan Mehmed için de yaşamsaldı, diyebiliriz.

A. Fâtih Sultan Mehmed'in Çocukluğu ve Gençlik Döneminde Karşılaştığı Travmatik Durumlar

1- İlk Cülûsa Kadar Yaşananlar

Başlangıçta zikrettiğimiz aksiyoma dönerek Fâtih Sultan Mehmed'in çocukluğuna bakmaya çalıştığımızda, son derece sıra dışı bir profille karşılaştığımızı belirtmeliyiz. Kaynaklara yansıyan bilgiler onun, dik başlı, eğitilmeyi reddeden ve derslere pek ilgi duymayan bir çocuk olduğunu yansıtmaktadır (Ünver, 1953, s. 4-5; Adıvar, 2000, s. 31; Babinger, 2003, s. 40-41). Bu durum, genel anlamda negatif bir algıya işaret etse de sıra dışı şahsiyetler için anlamlı durabilmektedir. Nitekim tarihteki pek çok büyük şahsiyetin erken-çocukluğuna ilişkin bu türden hikâyeler mevcuttur ve bu insanlar, yaşamlarının sonraki dönemlerinde aksi yönde, son derece parlak gelişmeler sergilemişlerdir (Özcan, 2005, s. 15; Bemstein, 2007, s. 21)².

Şehzâde Mehmed için de durum böyle gelişmiş görünmektedir: Kaynakların ifadesine göre, babası onun başarısız öğrenciliğine karşı çareler düşünür ve Fıkıh ve Tefsir bilgini Molla Gürânî'yi ona hoca tâyin

¹ Tursun Bey'e göre ise Fâtih'in saltanatu otuz iki yıl, bir ay, on dokuz gündür (Tursun Bey, 1977, s. 33)

² Ortaçağların ünlü âlimi İbn-i Sîna ve modern dönemin tanınmış Fizikçisi Albert Einstein, yaşam öyküleriyle bu durumu yansıtan tipik örneklerdir.

ederek Manisa'ya gönderir. Gürâni, beraberinde bir de sopa ile şehzâdenin karşısına çıkar. II. Mehmed merak edip, sopayı neden aldığını sorunca, Gürânî, eğer okumakta tembellik ederse, babasının emriyle bunu kullanmak zorunda kalacağını belirtir (Ünver, 1953, s. 4-5; Adivar, 2000, s. 31). Babinger'e göre Gürâni'ye *ince değneği* bizzat babası II. Murad vermiş ve Molla'nın yukarıdakine yakın sözleri üzerine Çelebi Mehmed gülünce, *Molla Gürânî ona öyle bir dayak atmış ki, çocuk ondan hayatı boyunca korkmuş*. Küçük Şehzâde, bu tecrübe üzerine kısa sürede Kur'an okumayı öğrenmiştir (Babinger, 2003, s. 40-41).

Bu rivâyette geçen ayrıntıların ne kadar doğru olduğu bilinemez; ancak belki de Gürânî'nin yukarıda ipuçları verilen kararlı ve donanımlı kimliği, II. Mehmed'in ilim dünyasıyla tanışıp bir daha hiç ayrılmamasında kayda değer bir etken olmuştur.

Diğer yandan, kaynaklardan edindiğimiz kanaatimizce, Şehzâde Mehmed'in diğer kardeşlerine nazaran babasının gönlünde özel bir yeri yoktur. Dahası, Şehzâde Alâeddin Ali'nin Sultan II. Murad'ın gözdesi olması (İnalcık, 1995, s. 16, 55, 56; Babinger, 2003, s. 40), onun dik başlı kişiliğinin inşâsında etkili olmuş olabilir. Nitekim II. Murad'ın Şehzâde Alâeddin'e teveccühünün boyutlarını ifşâ açısından, vasiyetnâmesi son derece çarpıcıdır; buna bakacağız.

Şehzâde II. Mehmed'in kardeşleri kimlerdi sorusu, onun hayat yolculuğunu anlamlandırma açısından belirleyici olmalı. Çağdaş tarihçi Şükrullah'a göre II. Murad'ın beş oğlu vardı: Ahmed, Ali, Mehmed, Hasan ve Orhan (1949, s. 64). Neşrî bunlara altıncı oğul olan Ahmed'i de ekler (Neşrî, 1995, s. 683) –ki II. Mehmed ikinci ve son cülûsunda Gelibolulu Mustafa Âli'nin ifadesiyle *nizâm-ı âlem için* (Gelibolulu Mustafa Âli, 2003, s. 1)³ kardeş katlinin ilk örneği olmak üzere onu öldürtmüştür (İbn Kemal, 1991, s. 8-9; Hoca Saadettin Efendi, 1999, s. 257; Gelibolulu Mustafa Âli, 2003, s. 1; İnalcık: 1995, s. 110; Babinger, 2003, s. 74).

Diğer yandan, bunların hiçbiri onun öz kardeşi değildir. Şükrullah, II. Mehmed'in kardeşlerinden Ahmed'in Amasya'da ölüp dedesi I. Mehmed'in çocuklarının türbesine gömüldüğünü; Alâeddin'in de Amasya'da öldüğünü ancak Bursa'ya getirildiğini ve hâlen *Sultan Murad'ın ayağı ucunda* gömülü olduğunu ve Hasan ile Orhan'ın ise Edirne'de öldüklerini, orada Tunca Irmağı kıyısında gömülü olduklarını

³ Mustafa Âli, bu olayla ilgili verdiği mâlûmâtta, çocuğun ismini Hasan olarak yansıtmaktadır.

da tarihinde kaydetmiştir (Şükrullah, 1949, s. 64)⁴. Netice olarak, Halil İnalçık'ın belirttiği üzere, Fâtih Sultan Mehmed'in tahta ilk cülûsu öncesinde, *II. Murad'ın hayattaki şehzâdelerinden birincisi, Mehmed Çelebi'den beş yaş büyük olan Alâeddin Ali Çelebidir* (1995, s. 55). Dolayısıyla, Sultan'ın vârisi odur.

Şehzâde Alâeddin'in, II. Mehmed'in hayatında son derece önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kanımızca bunun iki vechesi bulunmaktadır: birincisi, kendisinden beş yaş büyük olduğu anlaşılan ağabeyi ile yaşamış olduğu muhtemel ve kesin birlikteliklerdir –ki bu sonuncusuna iki şehzâdenin Amasya Sancağında geçirdikleri kısa süreli dönem (Babinger, 2003, s. 32, 34) ve 1439'da Edirne'de birlikte yaptırılan sünnet törenini misal gösterebiliriz (Lütfi Paşa, 2001, s. 178; Hoca Saadettin, 1999, s. 197; Babinger, 2003, s. 34). İkincisi ve bizim daha fazla ilgilendiğimiz kısım ise, baba Murad'ın Şehzâde Alâeddin'e olan *hususî* sevgisi (İnalçık, 1995, s. 60, 103) ile onun öldürülmesi ardından, beklenmedik bir şekilde II. Mehmed'e saltanat yolunun açılmasıdır.

Alâeddin Ali'nin öldürülmesinin II. Murad üzerinde yarattığı büyük üzüntü, kaynaklara yansımıştır (Oruç Beğ, 1972, s. 91; Lütfi Paşa, 2001, s. 179; Hoca Saadettin, 1999, s. 207-208; İnalçık, 1995, s. 57; Babinger, 2003, s. 40). O kadar ki bu ölüm, Sultan Murad'ın tahttan feragatine bile neden olacaktır (İnalçık, 1995, s. 16, 57, 59, 60). Padişâh II. Murad, Alâeddin'i o kadar sevmiştir ki kendisi henüz hayattayken yazdırdığı vasiyetnâmesinde, öldüğünde mezkûr oğlunun yanına gömülmeyi istemiş ve şunları belirtmekten de kendini alamamıştır: *Benden sonra evlâdımdan ve ensâbımdan fi'l-cümle soyumdan sopumdan her kim ölecek olursa benim yanımda komayalar, katıma getirmeyeler* (İnalçık, 1995, s. 103; Babinger, 2003, s. 58, 59)⁵. Sultan Murad'ın bu ağır sözleri kuşkusuz, II. Mehmed'i de kapsayan bir soyutlama psikolojisiyle kaleme aldırılmıştır.

Vasiyetnâmenin yazılma yılı 1446'dır. II. Mehmed'in ilk cülûsu döneminin sonlarında Sultan Murad'ın tekrar tahta dönmesiyle kaleme alınma gereği duyulduğuna göre (İnalçık, 1995, s. 103) bu belgenin

⁴ Babinger, Mehmed'in kendisinden on iki yaş büyük olan en büyük ağabeyi Ahmed'in 1437'de Amasya'da *aniden* ölümü ile ilgili Şükrullah ve Neşri'nin verdiği kısacık bilgiler haricinde diğer kaynaklarda rastlayamadığımız bazı ayrıntılar vermektedir. Onun ölümünde henüz beş yaşında olan Şehzâde Mehmed'in çok fazla bir şey algılayamadığı düşünülebilir; diğer iki kardeşinin (Hasan ve Orhan) ise Şükrullah'ın verdiği sıraya göre belki II. Mehmed'in küçükleri olduğu anlaşılabilse de kaynaklarda onlarla ilgili herhangi bir kayda rastlamadık. (Babinger, 2007, s. 33).

⁵ Vasiyetnâmenin orijinal nüshaları için: (İnalçık, 1995, s. 204-215).

yansıttığı psikoloji, –aşağıda göreceğimiz gibi– en sevdiği şehzâdesini kaybetmiş bir babanın geriye kalan tek oğluyla yaşadığı iktidar mücadelesinin de bir göstergesidir. Tek başına vasiyetnâmenin birinci kısmı bile, o zamanlar yaklaşık on dört yaşında olan II. Mehmed'in ruh dünyasında şüphesiz olumlu bir etki yaratmamıştır.

Kaynaklarda neredeyse yok denecek kadar az bilgi verilen II. Mehmed'in annesi Hümâ Hatun figürünün, onun hayatında önemli bir yeri olduğunu düşünebiliriz. Nitekim II. Mehmet, onu kaybettiği 1449 yılına kadar –yani, on yedi ya da on sekiz yaşına kadar ve belki ilk cülûsunda yaşadığı iki sene de dâhil– Amasya, Edirne ve Manisa'da olmak üzere çocukluğu ve gençliğini onunla geçirmiş görünmektedir⁶. Bu dönemler boyunca II. Mehmed'in annesiyle olan ilişkisinin ayrıntılarına vâkıf olamasak da Hümâ Hâtun için oğlunun taşıdığı önem, türbesinin mezar taşında, kendi adının değil, *Sultan Mehmet Çelebi'nin Annesi* ifadesinin yazılı olmasından anlaşılabilir (Ünver, 1953, s. 3; İnalçık, 1995, s. 105; Babinger, 2003, s. 69).

Belirttiğimiz üzere, Şehzâde Alâeddin, nedeni neredeyse belirsiz bir şekilde öldürülmeseydi, II. Mehmed yerine tahta o geçecekti. Alâeddin'in ölümü üzerindeki spekülasyonları (İnalçık, 1995, s. 103; Babinger, 2003, s. 40) burada vermesek de mevcut rivâyetlerden, onun öldürülmesinin II. Mehmed'in saltanata geçmesiyle hiç bir ilişkisi olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

2- Hayâl Kırıklığıyla Sona Eren İki Taht Deneyimi

Pâdişâh II. Murad 1443 yazında, oğlu Alâeddin Ali ile birlikte çıktıkları Karamanoğlu seferinden, İbrahim Bey'in cezasını fazlasıyla vermiş ve sulh akdetmiş bir halde döndükten (Neşrî, 1995, s. 643; Oruç Beğ, 1972, s. 91; Lütfî Paşa, 2001, s. 179; İnalçık, 1995, s. 57; Babinger, 2003, s. 41-42) sonraki aylarda, ardı ardına iki kötü haber alır. Bunlardan birincisi, *Türkler'i Avrupa'dan kovma* düşündeki (Babinger, 2003, s. 43) Haçlı ordusunun Tuna'yı geçmiş, istilâ ile ilerlemeye devam ettiği;

⁶ II. Mehmed'in annesiyle ilgili bilgiler için karşı. Süheyl Ünver, age, s. 3-4; Babinger, age, s. 30,31,32, 69; İnalçık, age s. 105. Babinger, Fâtih'in annesinin Bursa'daki mezar kitâbesine dayanarak, isminin dahi belli olmadığını; günümüze yalnızca bazı kısımları ulaşmış bir vakfiyede kendisinden "Hâtun bint-i Abdullah" şeklinde söz edildiğini belirttiikten sonra, Abdullah isminin onomastik izlerine dayanarak onun gayrimüslim olduğunu iddia ediyor ve yaşadığı dönemde esas olarak "Hâtun olarak tanındığını" ve Hümâ isminin ona ölümünden sonra verildiğini ekliyor. Süheyl Ünver ise, Kâmil Kepecioğlu'nun tetkiklerine referansla, Bursa'ya ait şer'îye sicillerinden, Fâtih'in Hümâ Hâtun isimli bir hanımdan Edirne Sarayı'nda doğduğunu ortaya koymaktadır.

ikincisi ise çok sevgili oğlu Alâeddin'in Amasya'da öldürülmüş olduğu haberi (İnalçık, 1995, s. 57). Çağdaş Tarihçilerden Oruç Bey, bu süreçte yaşananları şöyle anlatır:

Sultan Murad Han yine Edirne'de oturmuşken Karamanoğlu İbrahim Beğ harekete geçip Anadolu'yu karıştırdı. Sultan Murad bunu haber alınca Rumeli askerini burada bırakıp kendi kapı kulu ile Anadolu'ya geçti. Anadolu askeriyle oğlu sultan Alâaddin, Amasya'dan gelip iki ordu birleşti. Karamanoğlu üzerine yürüdüler. Yine sulh ettiler. Sultan Murad Han gelip Edirne'de otururken ansızın Sultan Alâaddin'in ölüm haberi geldi. Sultan Murad Han işitip matem içinde iken yine bu taraftan Lazoğlu Despot, Üngürüs Kırılina haber gönderdi. Kırıl dahi Yanko melununa büyük bir ordu verdi. Top arabaları yanına verildi. Lazoğlu önüne düşüp ordunun heybetiyle gelerek İzladi Derbendi'ne vardılar (Oruç Beğ, 1972, s. 91).

Oğlunu kaybetmiş olmanın üzüntüsü içinde, çetin kış şartlarında, – itaatsiz Rumeli ordularına rağmen kapıkullarının gayretiyle– Haçlı ordularını İzladi Debendi'nde güçlkle durduran II. Murad'ın, daha Edirne'ye dönerken tahtı bırakmaya karar vermiş olabileceğine dâir Profesör İnalçık'ın görüşü kayda değerdir (İnalçık, 1995, s. 57, 59, 60).

26

Mukaddime,
Sayı 1, 2010

Osmanlı kroniklerine göre –Karamanlular'la yapılan barış ardından– Padişâh, İzladi'den döner dönmez Haçlılar'la da sulh görüşmelerine girişip, Osmanlı adına önemli fedâkârlıklarla sonuçlandırmış (Oruç Beğ, 1972, s. 91-92; Lütfi Paşa, 2001, s. 179); ve hemen ardından oğlu II. Mehmed'i Manisa'dan Pâyitahta çağırtmıştır (Âşıkpaşaoğlu, 1949, s. 184; Tursun Bey, 1977, s. 34; Neşrî, 1995, s. 647; Hoca Sadettin, 1999, s. 212-216).

Buna karşın Babinger, Haziran 1444'te Cenevizli bir tüccarla birlikte Sultan II. Murad'ın Edirne'deki Sarayı'nda bulunduğu anlaşılan elçi Ciriaco'nun mektuplarına dayanarak, Şehzâde Mehmed'in daha Haçlılar'la yapılan on yıllık barış anlaşması öncesinde Edirne'ye gelmiş olduğunu aktarmaktadır. Ciriaco'nun mektuplarına göre, Macar Kralının dört elçisi ile görüşmeler esnasında babası Sultan Murad'ın yanında II. Mehmed de hazır bulunuyordu (2003, s. 44-46).

Lütfi Paşa, tevârihinde bu müzakereler aşamasında II. Mehmed'in Edirne'de olup olmadığına dâir bir şey söylememekle birlikte, diğer kroniklerin bahsetmediği Sultan Murad'ın oğlunu tahta çıkarmadan hemen önce gerçekleştirdiği Anadolu seferini kaydetmektedir. Lütfi Paşa'nın verdiği bilgiye göre II. Murad, *Laz oğlu ile barışub elin, vilâyetin ve kal'aların verdikten sonra, mutâd olduğu üzere*

Karamanoğlu'nun *kâfir Budun'dan yüüyücek, ol dahi ol taraftan yürümesi* nedeniyle tekrar Anadolu'ya geçmiştir. Bu seferden sonra da oğlunu tahta geçirip kendisi Manisa'ya çekilmiştir (2001, s. 179).

Halil İnalçık'ın, II. Murad'ın Gazâvâtnâmesi ve Hicrî takvimlere referansla verdiği bilgiler, tüm bu süreci anlamamıza önemli ölçüde yardım etmektedir. Gazâvâtnâme, Sultan'ın İzladi dönüşünde oğlunu aceleyle Manisa'dan Edirne'ye çağırttığını; Şehzâde II. Mehmed'i Edirne yakınlarında *paşalar ve beyler ve sıgâr ve kibârın* karşıladıkları bilgilerini aktarmaktadır. Hicrî 849 tarihli takvimdeki bilgide ise II. Murad, Temmuz 1444'te Karamanoğlu üzerine hareket ettiğinde oğlu Mehmed'i tahtına geçirip, kaymakam atamış; onu kendi yerine dikmiştir (1995, s. 35, 61).

Böylece, kaynaklarda II. Mehmed'in sancakbeyliği yaptığı Manisa'dan Edirne'ye gelişle ilgili iki genel yaklaşım olduğunu görüyoruz. Birincisinde, II. Mehmed, İzladi dönüşünde Macarlarla yapılan sulh müzâkereleri sonrasında Manisa'dan çağrılmış ve tahta geçirilmiştir. İkincisinde ise daha müzâkereler esnasında Edirne'dedir ve bu sulhun ardından II. Murad Karamanoğulları üzerine bir sefere daha çıkmış; tam da bu sefer sonrasında oğlunu tahta çıkaracağını açıklamıştır.

İkinci yaklaşımdan hareket ederek bahse devam edelim. Gazâvâtnâmenin aktardığı bilgiler, gözümüzün önüne şu dramatik sahneyi getirmektedir: II. Murad, Mihaliç Ovası'nda çevresine kapıkullarını ve beylerini toplamış olduğu halde onlara hitap eder ve der ki: *Bakın Beyler, Paşalar, bu ana gelince Padişâhınız ben idim, ba'd el-yevm Padişâhınız oğlumdur, zira ben cümle tâc ve tahtımı ve unvânımı fil-cümle oğluma verdim, hâlâ Padişâh oğlumu bilesiz!* (İnalçık, 1995, s. 35-36, 64)

Son Karamanoğlu seferini Yenişehir'de bir barış imzalayarak neticelendirmiş olan II. Murad, dönüş yolunda Mihaliç Ovası'nda 1444 yılının Temmuz ayı sonlarında yaptığı tahmin edilen bu konuşmayla, tahtını oğluna bıraktığını resmen ilân etmiş oluyordu. Nitekim o yanındakilerle birlikte buradan Edirne'ye dönmek yerine birkaç aylığına uhrevî bir hayat sürmek üzere Bursa'ya gidecek; ancak kısa bir süre sonra oradan tekrar pâyitahta dönüp Haçlıların üzerine sefere çıkacak ve Varna'yı müteakip *ayş ü işreti* tercihle Manisa'ya yerleşecektir (İnalçık,

1995, s. 64, 66-67)⁷ –ortalama bir buçuk yıl sonra yine tahta dönmek üzere.

Bu koşullar altında II. Mehmed'in tahta geçmesinin hemen ardından başlayan sıkıntıların ilki bir müddeî meselesidir. Sultan Murad döneminde Şehzâde Mustafa'yı Osmanlı'ya karşı kullanan Bizans, bu kez kendisine sığınmış olan –Yıldırım Bayezid'in torunlarından olduğu düşünülen– Orhan'ı İstanbul'dan çıkararak Rumeli'ye yönlendirir ve Osmanlı tahtı üzerinde hak iddiasında bulunmasına önyak olur. Endişeye düşen Edirne ricâli, Rumeli Beylerbeyi Şehâbettin Paşa'yı görevlendirerek üzerine gönderir; ancak Orhan, deniz yoluyla İstanbul'a sığınarak kendisini kurtaracaktır (İnalçık, 1995, s. 70).

Bizans, İstanbul'un fethine değin Orhan'ı tehdit unsuru olarak kullanacaktır. Son tahlilde *müddeî Orhan meselesinin*, Fâtih'in zihninde, saltanatının bekâsı için tahta geçişinden itibaren, halledilmesi zorunlu bir mesele olarak sabit bir yer işgal ettiği düşünülmektedir.

Bu olayı takiben pâyitahtta başka bir problem kendini fark ettirecektir –ki ezoterik bir akımın tâbilerinin feci bir şekilde öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Öznesinin Hurûfîler⁸ olduğu bu olay –doğrudan olmasa da dolaylı olarak– II. Mehmed'in hikmete, felsefeye olan temâyülünün en erken göstergesi olması açısından bizim için kayda değer önem taşımaktadır⁹.

1444 Eylülünde İran'dan gelen fanatik bir Hurufî, etrafına epey insan toplamakta gecikmemişti. Üstelik bu akım Pâdişah katında da sempati uyandırmaktaydı; II. Mehmed bu öğretiyeye ilgi duyuyordu. Ayrıca, hem söz konusu Hurûfî elebaşısını hem de onun müritlerini koruması altına almıştı. Bu durum, saraydaki muhafazakârları son derece rahatsız etmekteydi (Babinger, 2003, s. 50; Adıvar, 2000, s. 40).

Ahmet Yaşar Ocak'ın –Hurûfîlik-Kalenderilik ilişkisine dâir bilgiler beraberinde– Hurûfî çevrelerin Fâtih'le ve sarayla olan ilişkisinin

⁷ İnalçık'ın bu mâlumâtını desteklemek üzere Neşrî, II. Murad'ın Manisa'ya çekilmesini anlattığı satırlarda, beraberine Şarabdâr Hamza Bey'i, İshak Paşa'yı ve nüdemâsını da alıp, orada ayş ü nüş ile meşgul olduğu bilgilerini vermektedir (Neşrî, 1995, s. 647).

⁸ Ahmet Yaşar Ocak'ın verdiği bilgilere göre, IV. Yüzyılda Azerbaycan'da harflerin gizil anlamlarından hareketle ortaya çıkan Hurûfîlik, bulunduğu coğrafyada sıkı bir takibe uğrayınca, göç ettikleri Anadolu ve Rumeli'de sahip olduğu vahdet-i vücütçu anlayışla Sünnî olmayan sûfî çevrelerde taraftar bulmada zorlanmamıştır (Ocak, 1998, s. 140).

⁹ Galiba, Babinger'in bu konuyu dayandırdığı ancak adını vermediği Osmanlı kaynağı, Ahmet Yaşar Ocak'ın kaydettiği Şakâyıkü'n-Nu'mâniyye'dir. Nitekim, Fâtih zamanında Hurûfîliğin saraya kadar girmiş olduğu bilgisi Ocak tarafından bu kaynağa atfedilmiştir (Babinger, 2003, s. 50; Ocak, 1998, s. 140).

kökenini bir Kalenderî şeyhi olan Otman Baba'ya bağlamasını dikkat çekici bulduğumuzu belirtmeliyiz (Ocak, 1998, s. 140). Nitekim tarihçi, Otman Baba velâyetnâmesine dayanarak, şeyhin daha II. Mehmed Manisa'dayken, o çevreyi dolaşp Manisa'da da bulunduğunu aktarmakta (1999, s. 97) ve onunla orada kurulduğu düşünölen bu ilişkinin daha sonra da devam ettiğini vurgulamaktadır (1998, s. 140). Bu erken ilişkinin kodlarını ortaya koymak, Babinger'in söz konusu olay bağlamında kullandığı *Hurûfî öğretisine ilgi duyan, zamanından önce büyümüş Mehmed Çelebi* (Babinger, 2003, s. 50) tanımlamasını çok daha anlamlı kılmaktadır.

Adnan Adıvar, bu olayı Fâtih'in din ve metafizik konularında geliştirdiği büyük merak kapsamında değerlendirmektedir (2000, s. 40). Süheyl Ünver ise Edirne'de gelişen ve ilgi uyandıran bu cereyanı doğrudan felsefi bir hareket olarak şu şekilde tanımlamaktadır: *Hurûfiye tائفesinden Tebrizli Fazlullah Hurûfi'nin felsefesi*¹⁰.

Hurûflerin yakılmasıyla sonuçlanan bu olayın zihinlerde yarattığı fotoğrafın dehşetengizliği tartışılmazdır. Bu durum, henüz oniki-onüç yaşlarında olan çocuk-sultanın ruhunda da büyük etki bırakmış olmalıdır. Küçük yaşına rağmen felsefeye ve tasavvufa ciddi merak salmış; dahası, bu mevzularda karşısındakiyle sohbet edebilecek donanımdaki II. Mehmed'in bu fecî müdahaleye tepkisi, müdâhillerinin beklediği üzere onun bu konulardaki merakına ket vurmamış; daha da bileyerek gelişmesine neden olmuş görünmektedir.

Bu kötü gelişmenin hemen ardından pâyitahta, Haçlıların Tuna'yı aşttıkları haberi ulaşacaktır. Haçlı kuvvetleri, taht değişikliğini fırsat bilip on yıllık musalâhayı bozarak harekete geçmişlerdir. Pâdişâhın Edirne'deki sarayında bu haberin yarattığı gergin ortamda olağanüstü

¹⁰ Ünver'e göre olay şöyle gelişmiştir: Vezir Mahmud Paşa (Babinger'e göre Çandarlı Halil), II. Mehmed'in Hurûfiliğe merak duyması ve hatta onlardan bazılarıyla sarayında görüşmesi durumdan endişelenerek, Hurûfleri Pâdişâhın gözünden düşürmek istemektedir. Durumu dönemin Şeyhülislâmı Molla Fahreddin'e (Ocak'a göre Molla Fenâri'ye) açar. Şeyhülislâm, saraya kadar nüfüz etmiş olan Hurûfiliğe ilişkin öğretileri kendi kulağıyla da duyduktan sonra harekete geçmeye karar verir ve bunun üzerine Mahmud Paşa, kendi konağında bir ziyafet düzenleyerek, Hurûflerden bazıları davet eder. Yemek esnasında Molla Fahreddin, gizlenmiş olduğu halde konuşulanları dinlemektedir. Duydukları karşısında kendini tutamaz; saklandığı yerden çıkarak söze karışır ve sonunda Hurûfleri kovalyarak oradan uzaklaştırır. Şeyhülislâm bununla yetinmeyerek, ertesi gün Edirne'deki üç şerefeli câmîye giderek, Hurûflerin argümanlarını bir bir çürütür ve onları küfür ve zındıklıkla suçlayarak yakılarak öldürölmeleri yolunda fetvâ verir. Ateşi bizzat kendi tutuşturur; hatta sakalının bir kısmı da o ateşte yanar. Neticede infazlar korkunç bir şekilde gerçekleşir. Tüm bunlara Pâdişâh II. Mehmed engel olamamıştır (Ünver, 1953, s. 9; Karş. Adıvar, 2000, s. 40; Babinger, 2003, s. 50; Ocak, 1998, s. 140).

görüşmeler yapılıyordu (İnalçık, 1995, s. 70); ancak belli bir çözüm üzerinde anlaşmak kolay olmadı. Çünkü yaşanan bu kriz ortamı, iki başlı saltanatın taraflarının renklerini yavaş yavaş belli etmelerine sebep oluyordu.

Genç Pâdişâhın saltanatını destekleyenler, bizzat onun düşman üzerine gitmesinin gerektiğinde ısrar ediyorlardı. Sadrazâm Halil Paşa ve çevresindekiler ise sefere II. Murad'ın gitmesini, II. Mehmed'in başkentte kalmasının daha uygun olacağı fikrindeydiler. Neticede ikinci plan üzerinde anlaşıldı ve II. Murad'ı dâvet için Bursa'ya elçiler gönderildi (İnalçık, 1995, s. 70-71).

Bu noktada kısaca, Fâtih'in söz konusu iki padişâhlı ilk cülûsu döneminde babası ve kendisi etrafında kümelenen iki ayrı grupta kimlerin olduğuna değinebiliriz. Halil İnalçık'ın konuya ilişkin son derece geniş ve kıymetli tahlillerini çok kısaca toparlarsak şunları aktarmamız mümkündür. II. Murad'ı destekleyenlerin başında Sadrazâm Çandarlı Halil Paşa vardı. Diğer önemli destekçiler arasında Vezir İshak Bey ve Anadolu Beylerbeyi İsa Bey sivrilmiş isimlerdendi. II. Mehmed'in yakın çevresinde ise başta lalası –ve sonraki yıllarda kayınpederi de olan– Vezir Zaganos Paşa olmak üzere, İkinci Vezir Şehâbettin Paşa ve Üçüncü Vezir Saruca Paşa gibi şahsiyetler bulunmaktaydı.

30

Mukaddime,
Sayı 1, 2010

Profesör İnalçık'ın meşhur tâbiriyle bu *iki parti*, söz konusu iki başlı saltanattan beslenerek, ciddî bir iktidar mücadelesini sergilemekteydi. Motivasyonları açısından bakıldığında birinci grup –daha sonra da değineceğimiz üzere– II. Murad iktidarı beraberinde statükoyu korumak için çaba gösterirken, ikinci grup, II. Mehmed'in hakikî padişâh olduğunu ispatlamak amacıyla son derece *taarruzkâr* bir politika izliyordu. Dolayısıyla bu iki farklı grup sürekli bir çatışma halindeydi (1995, s. 80-90 ve diğer yerlerde).

Öte yandan Osmanlı kamuoyunun, II. Murad'ın tahttan feragâti ve mevcut tehlikeler karşısındaki tavrı konusunda Osmanlı kronikleri belli bir fikir vermektedir. Çağdaş Tevârih yazarları II. Murad'ın beklenmedik ve arzulanmayan bu feragâtinin ne kadar yersiz ve sakıncalı bir davranış olduğunu doğrudan değil fakat devletin düşmanları ve memleket halkının ağzından dillendirmişlerdir. Örneğin, Varna Savaşı arefesinde Karamanoğlu'nun Macarlara gönderdiği elçi, günün onların günü olduğunu; hemen harekete geçmeleri gerektiğini; Osmanoğlu'nun delirdiğini; pâdişahlık yapmaya gücü yetmeyip, oğlunu tahta geçirdiğini; kendisinin ise *çalıcı avratlarla bağlar ve bahçeler bucağında yiyip-içip*

gezdüğünü anlatan bir konuşma yapmaktadır (Âşıkpaşaoğlu, 1949, s. 184; Neşrî, 1995, s. 649; Hoca Sâdettin, 1999, s. 215-216)¹¹.

İlâveten, Âşıkpaşazâde ve Neşrî, yaklaşmakta olan Haçlı tehlikesi üzerine *memleket halkının* II. Murad'a tekrar tahta geçmesi için baskı yaptığını da vurgularlar. Neşrî halkı şöyle konuşturur: *Kendi elinle memleketini harâba verdin, hayf değil midir, ne durursun?* (Neşrî, 1995, s. 649)¹²

Kaynaklarda II. Murad'ın başlangıçta kendi katına gelen elçilerin dâvetine kayıtsız kaldığı ve *Beyiniz oradadır, varın uğraşın*, dediği; ancak elçilerin ısrarlı tutumları dolayısıyla rıza gösterip harekete geçtiği yönünde bilgiler mevcuttur (Lütfî Paşa, 2001, s. 179; İnalçık, 1995, s. 71).

Çağdaş tarihçi Tursun Bey ise II. Murad'ın pâyitahta avdetini, Vezir-i Âzam Çandarlı Halil Paşa'nın düşünce örgüsü içinde açıklamaktadır. Onun verdiği bu bilgiler, fethin gerçekleşmesine kadar olan süreçte, Çandarlı'nın II. Mehmed'in ruh dünyasında bıraktığı izleri yansıtması açısından son derece mühim görünmektedir.

Tarihçi, meşhur eserinin ilgili bahsinde, Halil Paşa'nın, II. Mehmed'i henüz bir çocuk olarak gördüğünü, diğer yandan saltanatın akıllara sarhoşluk veren bir şey olduğunu düşündüğünü; dolayısıyla, onun saltanat sarhoşluğuna kapılıp *istiklâlî pâdişâh* olmaya kalkacağından endişeyle, *Bir memlekette fitne olur iki pâdişâh*, meseli uyarınca, *gice gündüz saltanatın yine Sultan Murad'a avdet itmesinin tedbirinde* olduğunu aktarmaktadır.

İlâveten Tursun Bey, II. Murad'ın çekildiği işret meclisinde çevresindekilerin durumun vehâmetini ona anlatmaya çalışıp, yüreğinde evham yarattıklarını da vurguladıktan sonra bu insanların ağızından yanlış taht değişikliğini iki beyitle şöyle eleştirir:

Be kişi hey ne turfa iş ittün / İşün altun iken gümüş ittün
Getürüp on iki yaşar tanayı / Geçürüp yirüne kömiş ittün

¹¹ Yukarıdaki son bilgilerden anlaşılacağı üzere Osmanlı kronikleri II. Murad'ın önce inzivâ hayatına Bursa'da çekildiğini dikkate almaksızın; bu uhrevî süreci devamında ayş ü işret olmak üzere doğrudan Manisa'dan başlatmaktadırlar. Bunun nedeni büyük ihtimalle bilinç dışı değildir; belki de onlar, Sultanın ferâgât hareketini onaylamamaları dolayısıyla Bursa dönemini görmezden gelmişlerdir, bilemiyoruz.

¹² Âşıkpaşazâde'nin repliği de buna çok yakındır: *Sultanum, ne durursın? Küffar hücum edüb iş yürüdi. Geliyürür. Vilayet harab oldu. İslâm bozuldu, dediler. Sultan Murad Han Gazi halkdan bu sözi işidicek Manisa'dan yürüdi.* (Âşıkpaşaoğlu, 1949, s. 184).

Tursun Bey, esasen II. Murad'ın da yaptığına pişman olduğunu; ancak açığa vurmuyup Halil Paşa'nın zekâsıyla bunu halledeceğini düşündüğünü de belirtmektedir. Nihayet, Haçlı ittifakının İslâm topraklarına girmesiyle cesaret bulan Halil Paşa, Sultan II. Mehmed'e, düşmana ancak babasının tahta geçmesi şartıyla mukâvemet edebileceğini, beylerin de bu yönde fikir sahibi olduklarını; dolayısıyla düşmana karşı babasını göndermesini, bu olay halledildikten sonra saltanatın yine kendisinin olduğunu söyleyerek onun onayını almıştır. Tursun Bey, bu ifadelerin satır aralarında Halil Paşa'nın diğer beyler üzerindeki baskın etkisini de ortaya koymaktadır. Ayrıca, pâdişâha söylediklerinin onun *va'd ü va'id yüzünü* yani hem vaad hem de tehdit içeren yanını gösterdiğini söylemekten de kendini alamamıştır.

İnce bir sitemle kaleme alındığı anlaşılan bu bahiste tarihçi, II. Mehmed'in pâdişâhlıkta henüz çok yeni olmasına karşın –bir beyitle– onun, (tıpkı Hz. İsa gibi) daha beşikteyken hâl diliyle, *benim gibi aydınlık gönüllü bir kimseyi felek dünyâya getirmemiştir*, dediğini ekleyerek, Pâdişâhın ferâsetini hatırlatma ihtiyacını duymaktadır.

İlerleyen satırlarında Tursun Bey, bu durumun Fâtih'in ruh dünyasında yarattığı trajik etkiyi şöyle aktarmaktadır: *Bu iş ruhunda tiksinti yaratmıştı; inciler yağdıran sözlerinden şu kadarını söyledi ki "Mâdem ki bu ihtimaller vardı, önce düşünüp sonra hareket edilme doğruluğuyla iş yapmak hoş olmaz mıydı? Bu, uzağı görememe ve tedbirde kusurdan başka bir şey değildir."* Ancak, atasına olan büyük saygısından, *hüsn-i rizâ ile atasın getürdi, saltanâtın teslîm itti*.

Dönemin tanıdığı tarihçi bahsin sonunda, II. Mehmed'in, tüm bunların ardından kendisine Atabey verilen Zaganos Paşa ile birlikte Manisa'ya gidip, babasının yerine oturduğunu; böylece babasını *kaymakam edindiğini*; tüm bunların sonrasında ise Varna dâhil *ulu gazâların* yapıldığını bildirmektedir (Tursun Bey, 1977, s. 33-36)¹³.

Halil İnalçık'ın, Varna arefesine ilişkin Gazavâtname referanslı bilgileri ise II. Mehmed'in cesaretini sergilemesi açısından enteresandır. Bu bilgiler, genç Pâdişâhın Varna Savaşı'na başkomutan olarak –belki destekçilerinin de etkisiyle– kendisinin gitme isteğini ortaya

¹³ Tursun Bey'in, II. Mehmet'in tahta babasının gelmesiyle kendisinin Manisa'ya gittiği; tıpkı aylar önce babasının Karamanoğulları üzerine yürüdüğünde onu Edirne'de kaymakam bıraktığı gibi bu kez de onun Manisa'ya çekilerek babasını tahtına kaymakam edindiği bilgisi, diğer çağdaş kroniklerce teyit edilememiştir. Yaptığımız tetkikler sonucunda tarafımızda, Tursun Bey'in II. Murad'ın Varna öncesi Edirne'ye dâveti ve zafer sonrasında tekrar tahta geçişini aynı bahis altında ele almış olduğu yönünde bir kanaat oluşmuştur.

koymaktadır. Hatta çocuk-pâdişaha göre, o sefere gittiğinde babası pâyitahta oturup orayı *İstanbul keferesinden* korumalıdır. Tahmin edilebileceği gibi, II. Mehmed'in bu cesur isteği onay görmez ve savaşın sonucunu Edirne'de bekler (1995, s. 73-74).

II. Murad, Varna yolunda teğet geçip içine girmediği Edirne'ye, Varna'dan sonra muzaffer pâdişâh edasıyla dönmüştür. Pâyitahta *birkaç gün duran* Sultan, oğlunu *istiklâlî pâdişâh* olarak tahta geçirip, *ayş u işretle* işgal etmek üzere bu kez Manisa'ya gitmiştir (Oruç Bey, 1972, s. 97; Lütü Paşa, 2001, s. 180; Hoca Saadettin, 1999, s. 229).

Görünüşte *istiklâlî* olarak Padişâhlığa getirilen II. Mehmed, pratikte tam bir bağımsızlık sergileyemiyordu; zira yukarıda zikrettiğimiz babasının saltanâtını destekleyen *parti*, Varna'dan elini daha da güçlendirerek çıkmış bir halde, muhalif faaliyetlerine devam etmekteydi (İnalcık, 1995, s. 80). Onların talepleri, yukarıda da değindiğimiz üzere, statükoyu korumaktı; bir başka ifadeyle II. Murad'ın barış siyâsetine devam etmek istiyorlar; genç pâdişâh ve çevresindekilerin yürütmek istedikleri *taarruzkâr* tavra itiraz ediyorlardı.

Kaynakların âşikârca ifade ettikleri Sadrazâm Halil Paşa-Bizans ilişkisinin (Âşıkpaşaoğlu, 1949, s. 192; İbn Kemâl, 1991, s. 90; Kritovulos, 2005, s. 113-115; Yeorgiyos Francis, 1993, s. 72- 73, 75), bu noktada son derece belirleyici olduğu düşünülmektedir. Nitekim, İbn-i Kemâl'e göre Çandarlı, Bizans İmparatoru ile *abâ'an-ced dostluk edip haberi ve âdemi gelür giden ve; nice yıldır her zaman armağan gönderürdi* (1991, s. 90). Bu bahise Fâtih-Çandarlı ilişkisi bağlamında tekrar döneceğiz. Ancak şunu belirtmeliyiz ki II. Mehmed, daha o dönemde (1446 ya da 1447) İstanbul'un fethini planlamaktadır. Babinger, Osmanlı sarayında uzun yıllar tutsak kalan bir İtalyan, Angiolollo'nun kaleme aldığı tarihten hareketle, II. Mehmed'in Bizans'ı ele geçirmek istediği; ancak vezirlerinin buna karşı çıktıkları bilgisini vermektedir (2003, s. 58). Hatta aynı kaynağa dayanarak İnalcık'ın verdiği bilgiye göre Halil Paşa, II. Murad'a, oğlunun bu arzusu ve yol açabileceği tehlikeleri bir mektupla bildirerek, devletin başına tekrar kendisinin geçmesini talep etmiştir (1995, s. 90-91).

Genç Padişâh'ın çok-yakın çevresinde devam eden yukarıda değindiğimiz *iki parti* arasındaki çekişmelerin süregittiği bu yeni dönemde pâyitahta ardı ardına ortaya çıkan iki *felâket*, atmosferi büsbütün germiştir. Bunlardan ilki Edirne'de nedeni belirsiz bir şekilde çıkan ve fakat şehrin önemli bir bölümünü küle çeviren büyük yangın;

diğeri ise *şehri velveleye düşüren* Yeniçeri ayaklanmasıdır (Oruç Bey, 1972, s. 97; Lütfi Paşa, 2001, s. 180; Hoca Saadettin, 1999, s. 229).

Ayaklanma esâsen, yeni Padişâhın tahta geçtiğinde kestirdiği son akçenin –yapılan savaşlarla ekonominin zayıflaması nedeniyle– değerinin azaltılmış olmasından kaynaklanmış durmaktadır. Bununla beraber, meselenin halka korku salan büyük bir isyan boyutuna evrilmesi, II. Murad’ın Edirne’ye gelip tekrar tahta geçmesini isteyenlerin yürüttüğü tahriklerin bir ürünü olduğu düşünülmektedir (İnalcık, 1995, s. 95; Babinger, 2003, s. 51). Nitekim kaynaklarda bunu destekleyen bilgiler vardır.

Hoca Saadettin’in anlatisıyla, yeniçeriler hadım Şehâbetin’i sarayda bulunduğu yerde basarlar (ya da evini basarlar?) ve o kurtuluşu ancak *ıç kapıdan çıkıp, Eski Saraya kaçarak Padişâha sığınmakla* bulur. Yeniçeriler, Buçuktepe denilen yerde toplanarak halk üzerinde korku yaratmışlardır. Ulufeleri yarım akçe artırılarak sâkinleşmeleri sağlanır. Tarihçi son tahlilde, anlattığı olayla II. Murad’ın tahta çağrılmasını şöyle ilişkilendirmektedir: ... *ve bu olay üzerinedir ki vezirler ve beylerden bazıları, Halil Paşa, İshak Paşa ve Beylerbeyi Uğuroğlu gizlice anlaşarak Sultan Murad’ı dâvet ederler* (1999, s. 229-230).

34

Mukaddime,
Sayı 1, 2010

II. Murad’ın yeniden tahta dâvetinin, vezirlerin kendi aralarında yaptıkları görüşmeler sonucunda gizlice yapılmış olduğu diğer kaynaklarca da vurgulanmaktadır (İnalcık, 1995, s. 95; Babinger, 2003, s. 51). Esasen bu bilgi, II. Mehmed’in yürütmeye çalıştığı saltanatının saplanmış olduğu sakatlığı sergileyen önemli bir gösterge olmalıdır. Kuşkusuz II. Murad istemeseydi, oğlunu bu kez *istiklâlî* olarak kendi yerine tahta geçirmezdi. Sultanın bu ediminin özgür iradesiyle yapılmış olduğu açıktır. Kaldı ki II. Murad’ın bu defa Manisa’ya çekilerek orada seçtiği yaşam biçimi, onun saltanat etme gibi bir derdi olmadığını açıkça anlatmaktadır. Ancak galiba o, Başvezir Çandarlı’nın oğluyla birlikte sorunsuz bir şekilde devleti idare edeceğine inanıyordu; ya da gerçek bir *istiklâlî pâdişah* olmak isteyen oğluyla devlet erkânı arasında çıkabilecek ihtilafları sezememişti.

Neticede, diğer beyler ve yeniçeri üzerinde ciddî etkisi olan Sadrazâm’ın liderliğindeki grup, II. Murad’ı gizlice tahta dâvet ederler. Bu aşamada, Sultan Murad’ın tekrar pâyitahta dönme kararını vermede yegâne sebep Yeniçeri İsyanı mıydı? Yerli kaynaklarda isyan ve sonrasında beylerin gizlice anlaşmaları dışında bu aşamaya ilişkin başka bir bilgiyle karşılaşmıyoruz. Ancak, hem yukarıda aktardığımız İtalyanca kaynak ve hem de İbn-i Kemâl’in Çandarlı’ya ilişkin –fetihten sonra II.

Mehmed tarafından öldürtülmesi bağlamında– kaleme aldıklarına bakarsak, baba ve oğul arasında çok ciddi bir dezenformasyon süreci yürütülmüştür. İbn-i Kemâl bunu şöyle ifade eder: *ibkay-ı saltanat, ihyây-ı vilâyet ecli için ata ve oğul beyninde huşûnet ve kesâfet eylemeğin 'âkıbeti mucib-i siyâset oldu* (1991, s. 90).

Baba-oğul arasında belli bir gerginlik yaratacağı kuvvetle muhtemel olan bu süreç, II. Murad'ı Edirne'ye dönüşünde vasiyetnâmesini kaleme aldırmasına neden olmuş görünmektedir. 1446 Ağustosunda yani yaklaşık olarak II. Mehmed'in ilk olarak Edirne'ye gelişinden iki sene sonra yazdırılan vasiyetnâmenin içeriğinin genç Pâdişâh için taşıdığı muhtemel hayal kırıklığına, incelememizin başında değinmiştik. Geldiğimiz bu noktada, belgenin iki taraf arasında hayatî bir taht mücadelesinin varlığına da delâlet edebileceği fikrinin ileri sürülebileceği kanaatindeyiz. Nitekim II. Murad'ın tahta geçiriliş biçimi bu kanaati desteklemektedir.

Çağdaş tarihçi Oruç Bey, süreci şöyle aktarır: *Padişâhın olan bitenden, ancak babasının gizlice Edirne'ye ulaşmasının ardından haberi olmuş; ancak çaresiz kalıp bir şey diyememişti. II. Murad av adına ava çıkmıştır. O avdayken II. Mehmed tahttan indirildi ve Manisa'ya gönderildi* (1972, s. 98). Oruç Bey'in *av adına ava çıkmak* biçiminde meselleştirdiği durumun muhtemel açıklamasını Hoca Saadetin'de buluyoruz. Onun manzum ve nesir olarak verdiği mâlumâta göre II. Murad'ın ava çıkmasının sebebi askerlerin taht değişikliği konusundaki fikirlerini yoklamaktı (1999, s. 227-230). Diğer bir deyişle o âdetâ bir fikir avına çıkmıştı.

Neşrî ise taht değişikliğini Yeniçeri İsyanına değinmeden çok dramatik bir biçimde anlatır. Ona ulaşan bilgilere göre, Halil Paşa, İshak Bey ve İsa Bey ile diğer beyler fikir birliğine varıp, II. Mehmed'den babasını tahta davet etmesini; nasıl olsa onun geçip oturmayacağını; hem böylelikle, kendisinin ona olan saygısını da sergilemiş olacağını söylerler. II. Mehmed, ertesi sabah dîvânda babasını tahta davet eder. II. Murad başlangıçta *geçmezlenip*, vezirlere bakarak onların ne düşündüğünü sorar; Halil Paşa'nın *Ne olur Sultanım, buyurun, Hünkârımızın hatırcığı hoş olsun* demesinin ardından geçip tahta oturur. II. Murad, ertesi gün ava çıkıp, vezirlere II. Mehmed'in Manisa'ya gönderilmesi emrini verecektir. Neşrî'ye göre II. Mehmed, Halil Paşa'nın *bu hilesine vâkıf olup* hayretler içinde kalmış ve şöyle demiştir: *Eğer Allah-ü Te'alâ bana devlet verirse, ben dahi sana edem* (1995, s. 657).

Muhtemelen yukarıdaki bilgilere yakın bir yolla tahttan uzaklaştırılıp, Veziri Zaganos Paşa'yla birlikte Manisa'ya gönderilen (İnalçık, 1995, s. 103, 110) II Mehmed için, yeni bir dönem daha başlıyordu. O bu yeni dönemde, Manisa Sancakbeyliği'nin çok ötesine geçen hükümdarlık faaliyetleri¹⁴ beraberinde, entelektüel anlamda yoğun ve verimli bir beş sene geçirecektir. İşte bu dönem sağladığı uygun şartlarla onun hikmet ya da felsefe bilgisinin olgunlaşmasına da neden olmuş görünmektedir.

Tahttan uzaklaştırılmış olmanın ruhunda yarattığı muhtemel buhranla Manisa'ya dönen II. Mehmed, çevresini kuşatan seçkin hocalarıyla, aklî ve naklî ilimleri hakkıyla öğrenmeye gereken zamanı bu fetret dönemi sayesinde bulabilmiştir¹⁵. Bu dönemde ona eşlik eden hocaların kimliklerini bütünüyle bilemiyoruz; ancak, Molla Gürânî ve Molla Hüsrev, kaynaklara yansıyan isimlerdir (Ünver, 1953, s. 5-6). Bununla birlikte, önceki dönemde yaşanan Otman Baba örneğinde gördüğümüz gibi, bu süreçte de sûfî çevrelerle diyalog kurmakta da istekli davranmış olmalıdır.

Biyografik anlamda II. Mehmed, bu beş yıllık *fetret dönemi*¹⁶nde bir doğum, bir ölüm ve bir de düğün yaşayacaktır. Gülbahar Hatun isimli eşi, Dimetoka'da Fâtih'e bir oğul doğurur. 1448 Ocağı'nda dünyaya gelen bu bebek, II. Bayezid'dir (Babinger, 2003, 63). 1449 senesinde ise annesini kaybeder. Onun tarihlerdeki silik izlerine başlangıçta değinmiştik. Ve 1450 Kış'ında babasının girişimiyle Dulkadıroğlu Beyinin kızı Sitt Hatun ile Edirne'de yapılan görkemli bir düğün eşliğinde evlenmiştir (Oruç Bey, 1972, s. 106; Neşrî, 1995, s. 675; Babinger, 2003, s. 67; İnalçık, 1995, s. 108-109).

Her ne kadar, kaynaklar ayrıntılarda birbirinden farklılaşarak dile getirmişlerse de Fâtih'e tesiri açısından neredeyse tümünün yansıttığı temel nokta, son tahttan uzaklaştırılmasının tıpkı bir önceki gibi oldukça hayâl kırıcı bir biçimde gerçekleşmiş olduğudur. Bu defaki deneyim, biçimsel olarak öncekinden farklıdır: çünkü bu kez tahttan indirilen –en

¹⁴ Siyasî anlamda, Fâtih'in Manisa'da bir şehzâdeden ziyade bağımsız bir Sultan gibi davranmıştır. Bunun en önemli kanıtı, Ayasuluk'ta (Selçuk) kendi adına bastırıldığı bakır paradır. Nitekim o, Venedik'le imzalanan barış hilâfına davranarak, Ege'deki Venedik adaları ve topraklarını gönderdiği korsanlarla üç yıl boyunca istilâya uğratmakta bir çekince göstermemiştir (İnalçık, 1995, s. 105; Babinger, 2003, s. 62- 68).

¹⁵ Fâtih'in Manisa'daki sarayında özel kütüphanesini oluşturduğunu ve geliştirdiğini; bu amaçla önemli eserleri çoğalttığını da öğrenmekteyiz. Bu eserler 1451 senesinde tekrar tahta çıktığında, kendisiyle birlikte önce Edirne'ye; fetihten sonra da İstanbul'a taşınacaktır (Ünver, 1953, s. 6-7).

¹⁶ Süheyl Ünver'in ifadesi (Ünver, 1953, s. 5).

azından kendisine deklare edildiği haliyle *istiklâlî bir padişâhtır*. Dolayısıyla böyle bir ön kabul ve motivasyonla başlayan saltanatın, çeşitli kumpaslarla sona erdirilmesi, genç Padişâhta duygusal anlamda daha derin izler bırakmış olmalıdır. Dolayısıyla, bu ikinci yanıyla son taht değişikliği, bizatihî trajik bir karakter sergilemektedir.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, II. Mehmed, Manisa'ya giderken, tek veliaht olarak tekrar ne zaman tahta geçeceğini bilmiyordu. Ne de olsa babası kırk üç yaşlarında genç bir sultandı ve belli bir sağlık sorunu da yoktu. Ancak, onun ölümü beklenmedik bir şekilde daha kırk sekizindeyken vâki olunca II. Mehmed'e taht yolu görünürmüşü. Babinger'in ifadesiyle *onun saltanatı asıl şimdi başlıyordu* (2003, s. 71).

3- Sultan II. Mehmed'in Fâtihliğine Değın Yaşadığı Gerilim

Öncelikle onun nihaî olarak tahta geçişinin, Bizans'ta yarattığı endişeyi yansıtan şu enteresan kayıtlarla başlamak istiyoruz: Bizans İmparatoru Konstantin'in danışmanlarından Francis, imparator adına bir evlilik elçisi olarak Gürcistan'ın ardından gittiği Trabzon Rum Devleti'nde, Kraldan II. Murad'ın vefatı ve yerine oğlu II. Mehmed'in geçtiği haberini almıştır. Kral, bu haberin Francis'te yaratacağı sevinçten o kadar emindir ki karşılığında bir hediye sözü bile istemiştir. Çünkü II. Mehmed, tahta geçişiyle Bizans'la olan sulhu yenilenmiştir (Francis, 1993, s. 25; Kritovulos, 2005, s. 32)¹⁷.

Francis ise aldığı haber karşısında hissettiklerini anlatmaya şu cümleyle başlar: *En sevdiğim bir kişinin ölüm haberini almışçasına acı duyarak (önce) cevap veremedim*. Ona göre eski Sultan II. Murad'ın tek isteği onlarla barış içinde yaşamaktı. Oysa yeni Padişâh, *çocukluğundan beri Hıristiyanların bağınaz düşmanı* olup, tahta geçtiği gün Roma devletini ve tüm Hıristiyanları ortadan kaldıracığını ilân etmişti. Dolayısıyla, Francis, bu haber yerine II. Mehmed'in ölüm haberini almış olmayı yeğlemektedir; çünkü eğer bu gerçekleşmiş olsaydı Murad'ın başka çocuğu olmadığı için Türk ülkesi kaosa sürüklenecek; böylece Bizans'ın kendini toparlamaya fırsatı olacaktı (Francis, 1993, s. 25-26)¹⁸.

¹⁷ Kritovulos, Fâtih'in o dönemdeki mevcut şartlar nedeniyle Bizans İmparatoru Konstantin dışında Frikyia, Kilikya ve Karaman beyleriyle de barış imzaladığını aktarmaktadır.

¹⁸ Elçi-Danışman Francis, daha sonra Bizans İmparatoru'na yazdığı mektupta, onun kendisine aradığı kraliçenin, II. Murad'ın dul eşi Mara olması gerektiğini vurgulayacaktır. Çünkü ancak bu akrabalık ilişkisiyle Türk tehlikesini savuşturabileceklerdir. Nitekim bunun girişimleri yapılır; ancak Mara, kendisini son derece zor şartlardan kurtaran merhum eşinin ardından hiç

II. Mehmed'in nihâî ve *istiklâlî* olarak tahta geçişinin, Bizans üzerinde yarattığı korkuyu çarpıcı bir biçimde yansıtan yukarıdaki anlatı, daha önce de kaydettiğimiz iki noktayı aydınlatmaya yardım etmektedir. Bunlardan ilki onun daha ilk cülüsünde İstanbul'u fethetme fikrine sahip olduğu ve buna bağlı olarak ikincisi de Çandarlı-Bizans ilişkisi bağlamında pâdişâh-sadrazâm arasındaki gerilimin merkezini oluşturan Bizans boyutunun taşıdığı ehemmiyettir. Bu cümleden olarak, Sultan II. Mehmed'in İstanbul'un fethine kadar yaşayacağı sıkıntılar şehrin ele geçirilmesi bağlamında Halil Paşa'nın göstereceği direnç çerçevesinde yoğunlaşacaktır. Yukarıda da değinildiği gibi, Çandarlı'nın Bizans'la uzun zamandır devam eden yakın ilişkileri vardı ve bu ilişkilerin üzerindeki baskısı nedeniyle barış siyâsetinin devamını istiyordu.

Fâtih, her ne kadar iki sevimsiz tahttan uzaklaştırma deneyiminin müsebbibi olarak Halil Paşa'yı bilmiş ve Tursun Bey'in tâbiriyle, Çandarlı'nın tavırları *ruhunda tiksinti yaratmışsa* da bu hissiyatını, fethi sonuçlandırması kadar asla belli etmemiştir.

İbn-i Kemâl'in ifadesiyle o, *İstanbul feth olunmayınca vezîr-i mezbûra hışmkîn* (öfkeli) *oldukların bir ferde duyurmamıştır* (1991, s. 90). Nitekim II. Mehmed tahta geçtiğinde babasının vezirleri uzağında durunca, kendi vezirine onları çağırmasını ve Halil Paşa'nın eski yerini almasını istemişti (İnalçık, 1995, s. 111). Bir anlamda o güne kadar yaşanan tüm tatsızlıkları bertaraf eden bu jestin, II. Mehmed'in fetih siyasetini desteklemek için yeterli olmadığı görünmektedir.

Kemal Paşazâde'ye göre, Pâdişâh İstanbul'u muhasara ettiğinde, Bizans –her zamanki gibi– mezkûr vezîre değerli bahşişler ve hediyeler göndermiş ve *Sultân-ı cihânı üstümüzden husn-i vechle def' idiver, deyu yalvarmıştı*. Halil Paşa ise mala *meyl idüb* bu amaçla çeşitli oyunlar ve hileler düzenlemiş; *Barışta hayır vardır* hadîsi uyarınca, Pâdişâhı her fırsatta sulh yönünde isteklendirmeye çalışmıştır (İbn-i Kemâl, 1991, s. 91). O, muhasara sırasında dahi Bizanslılarla gizli bir şekilde haberleşmiş; *Pâdişâhın düşündüklerini* o tarafa *duyurup*, Sultani fikrinden caydırmaya çalışmıştır (Kritovulos, 2005, s. 115). Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre ise, *anlaşılmaz bir şekilde* Halil Paşa ve bazı beyler *yek-dil ü yek-cihet* olup, muhasarayı ortadan kaldırmaya çalışmışlardır (2003, s. 14).

kimseyle evlenmeyeceğine dâir yemin ettiğini söyleyerek bu teklifi reddedecektir (Francis, 1993, s. 28, 29).

İbn-i Kemâl, tüm bu kumpasların II. Mehmed'in ruhunda yarattığı etkiyi de aktarmaya çalışır: Çandarlı Halil'in *kırgınlık yaratan yalanları Pâdişâhın hatırını yaralayıp gönline tesir etmişti*; ancak, İstanbul'un fethi tamamlanana kadar *canına cebr idüb intikâm emrini te'hir* edecektir (1991, s. 92).

Nihayet iki taraf arasında süregiden bu gerginlik, fethin başarılmasının ardından Çandarlı Halil Paşa cenahı için cana mâl olacak bir finali getirmiştir. Nitekim Fâtih, şehri ele geçirmesinden hemen sonra Halil Paşa'yı tutuklattırıp hapse attıracak; ardından da siyâset ettirecektir. İbn-i Kemâl, onun siyâsetini ironik bir dille şöyle değerlendirir: *Âhiret ehline dahi ehl-i islâmın zafer ve nusretinün haber-i meserret-eserin iblâğ ve ilâm içüm mezkûr paşa irsâl olundu* (1991, s. 92).

II. Mehmed'in çocukluğundan itibaren İstanbul'un Fethine kadar – genel olarak iktidarı bağlamında– devam eden buhranlı süreç, fetihten sonra neredeyse bütünüyle ortadan kalkmış görünmektedir. Bununla beraber, onun yaşadığı bu sıkıntıların da etkisiyle çokça içine dönmesinin, zaten müsait olan ruhunu hikmet ve felsefeye iyice yaklaştırdığı düşünülmektedir.

Diğer yandan, İstanbul'un Fâtihinin bir entelektüel olarak ilme verdiği önem açıktır. Biz bunun üzerinde fazla durmayacağız. Bununla beraber çalışmamızın son kısmında, *önceki pâdişâhlardan farklı olarak, âlimleri ve şâirleri soruşturma işiyle bizzat kendisi uğraşan* (Mustafa Âli, 2003, s. 2) ilmî faaliyetin öznesi konumundaki bu Hükümdârın, zaman içinde açmazlarıyla olgunlaştırdığını düşündüğümüz hikmet sevgisinin boyutlarını irdelemeye çalışacağız.

4- *Düşünen Sultan Fâtih*

İstanbul'u fetheden II. Mehmed, neredeyse şehre girer girmez kişiliğinden kaynaklanan tecessüs hâlini gayri ihtiyarî ortaya koymuştur. Karşılaştığı şehrin üzerinde yarattığı derin etkiyle, hemen emir verip tarih bilen Rum ve Frenk rahiplerini çağırarak, şehrin kimler tarafından ne zaman inşa edildiğini ve kimlerin hükümdarlık yaptığını öğrenmek istemiştir. Huzuruna gelen âlimler kendi bilgileri ve ellerindeki kitaplara dayanarak Sultana geniş mâlumât vermiş; onun merakını gidermişlerdir (Oruç Bey, 1972, s. 110; Lütfî Paşa, 2001, s. 183; Mustafa Âli, 2003, s. 19). O, yine bu süreçte Ayasofya'da bulunan kitapları da Türkçeye çevirtmiştir (Mustafa Âli, 2003, s. 19).

II. Mehmed döneminin ilimle olan pek yakın ilişkisi, sembolik anlamda da kendini ortaya koymuştur. Gelibolulu Mustafa Âli'nin getirdiği tasnife göre, *Âl-i 'Osmân*, Fâtih'in hükümdarlığından itibaren, âlimlere benzemek kasdıyla başlarına onların giydikleri sarıktan takmaya başlamışlardı (2003, s. 3). Nitekim II. Mehmed, bütün portrelerinde sarıklı bir halde resmedilmiştir (Ünver, 1953, s. 15).

Fâtih'in ilimle kimlik düzeyinde ortaya çıkan bu ilişkisi, değindiğimiz üzere özellikle felsefe, din felsefesi ve tasavvuf gibi konularda yoğunlaşmıştır. O, hikmet ya da felsefeye olan eğilimini bütün hayatı boyunca çeşitli biçimlerde yansıtacaktır (Adıvar, 2000, s. 31).

Değişik tarihçiler gibi çağdaş İmrozlu Kritovulos da Fâtih'in felsefeyle olan sıkı ilişkisini eserinde vurgulamıştır (İnalçık, 1998, s. 534). Pâdişâhı yakinen tanıyan tarihçiye göre o, *Yunan filozoflarının Arap ve Fars diline çevrilmiş eserlerini inceler, bilgisini genişletmek için çalışır ve çevresinde bu konulardaki en bilgili öğretmenleri bulundururdu* (Kritovulos, 2005, s. 31). Kritovulos, eserinin ilerleyen sayfalarında onun bu ilgisinin spesifik yönleriyle ilgili bilgiler de vermektedir: Fâtih'in yakınları arasında olup *Eski Felsefe* üzerine sık sık sohbet ettiği filozof Yorgi Emiroki'ye yönelttiği sorular, onun bu konuda ne kadar derin bir bilgiye sahip olduğunu ortaya çıkarmaktaydı. Fâtih, *bilhassa Aristo ve Stoa felsefesi konuları ile pek ziyade meşgul olmuştur* (2005, s. 190, 219).

Felsefenin insanın hayata karşı yönelttiği sorulara getirdiği cevaplarla bir tür manevî sağaltma ve iç özgürlüğü sunmasını saklı tutarak, Fâtih'in ilgi alanına girdiği belirtilen özel felsefi ekollere onun yaşamında karşılaştığı buhranlar açısından bakmaya çalışalım.

Aristo'ya göre iyi, mutluluk ya da bahtiyarlıktır ve acı olduğu sürece mutluluk söz konusu olamayacaktır. İnsanın iyiyi bulması ise toplumda kendine en uygun olan konumu bularak erdeme ulaşması neticesinde mümkün olacaktır (Skirbekk ve Gilje, 2006, s. 112). Stoacılık ise erdemin toplumsal temellerinden ziyade bir iç durum olduğunu vurgulayarak felsefesini insanın kendisini kontrol edilemez dışsal etkilerden kurtarıp, kontrolünde bir iç dünya yaratabilmesi üzerine inşa etmektedir. Stoacılara göre mutluluk hiçbir dış etkiye bağlı olmayıp akıl ve bilgiye dayalı bir erdemle mümkündür. Bilge ve erdemli bir insan için dış faktörler mutluluk etkeni değildir (Skirbekk ve Gilje, 2006, s. 128-129).

II. Mehmed'in bu felsefeleri onun, yaşadığı mutsuzluklara karşı bir iç özgürlük alanı yaratması bakımından önemli öğretiler olarak addetmiş olabileceği kanaatindeyiz. Çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi elbette ki Fâtih'in felsefe ilgisi bütünüyle onun buhranları ve hayal

kırıklıklarıyla açıklanamaz. Kaldı ki onun entelektüel kimliği tartışılmazdır. Ancak, yukarıda dönemsel olarak aktardığımız sıkıntılı atmosferlerin II. Mehmed'in içine dönmesi ve felsefe ya da hikmetle nefes almasında önemli bir itki oluşturduğunu düşünmekteyiz.

Ortaçağ sonlarında, Antik dönem felsefeleri ile yoğun olarak ilgilenmiş ilim-sever bir Sultanın, İslâm felsefesi ve onun tartışmalarına ilgi duymaması neredeyse imkânsızdır. Gerçekten de bu konular, Fâtih'in eleştirel zihninde hakikati arama yolculuğunun duraklarından birini oluşturmuştur.

Bilindiği gibi, İslâm dünyası Roma hâkimiyetindeki toprakları fetihle, oradaki halklarca devam ettirilen eski Yunan felsefesiyle tanışmıştı. Bu felsefeyi anlatan eserlerin tercümesi ve irdelenmesi, İbn-i Sîna, Farabî gibi âlimlerin temsil ettikleri Meşşâî Felsefesinin doğmasına neden olacaktı. Özellikle Aristo mantığı ve Aristo, Platon felsefelerinin Tanrı-evren-insan ilişkisi öğretileriyle –Mübahat Türker'in tanımıyla *İslâm Felsefesi* olan (Türker, 1956, s. 29) – Kelâm ilminin konularını anlamlandırmaya çalışan bu akım, bazı yönlerden ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak, Kâtip Çelebi'nin ifadesiyle, Hristiyanların felsefeyi tümenden reddetmelerine karşın, *Müslüman âlimler, Tehâfüt adıyla cevap yazıp* (filozofların fikirlerini) *mutlak surette reddetmemişlerdir* (2007, s. 147-148). Kâtip Çelebi'nin kastettiği bu gelenek, kurucusu olan İmam Gazzalî'nin XII. Yüzyılda kaleme aldığı *Tehâfüt'ül-Felâsife* ve ondan yaklaşık bir asır sonra bu eserin kritiğini yapan İbn-i Rüşd'ün *Tehâfütü'üt-Tehâfüt*'ünden sonra Fâtih'e kadar sessizliğini koruyacaktır.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethini takip eden erken yıllarda (1455/56) (Türker, 1956, s. 54), devrinin yetkin iki âlimi olan Hoca-zâde ve Ali Tûsî'den birer tehâfüt kaleme almalarını istemiştir. Ali Tûsî, eserinin girişinde bu görevi alma hikâyesini şöyle anlatır:

Sultan bana, yüce İmam, büyük imamların önderi, insanların yol göstericisi Huccetu'l-İslâm, rabbânî bilgin Gazzalî'nin yazdığı Tehâfüt'ül-Felâsife adlı eserine bakmamı buyurdu ve mümkün olduğunca Gazzalî'nin üslubunda, her iki grubun sözlerinde ve her iki yolun temellerinde gördüğüm tashîh, iptâl, tercih ve zayıflık bakımından gözüme çarpanları belirtmemi istedi (Alâaddin Ali Tûsî, 1990, s. 5).

Hoca-zâde'nin dört, Tûsî'nin ise altı ayda kaleme aldıkları (Kâtip Çelebi, 2007, s. 444). Tehâfütlerin, Fâtih'in zihnindeki akıl-vahiy ilişki ve çelişkilerine nasıl bir katkı sunduğunu bilemiyoruz. Ancak II. Mehmed'in düzenlediği bu felsefî faaliyetin taraflarından Tûsî'nin

izlerini takip ettiğimizde, Fâtiḥ'in tasavvuf ve dolayısıyla sûfî çevrelerle de yakın ilişkiler içerisinde olduğunu tespit ediyoruz¹⁹.

Fâtiḥ'in hakikati arama yolculuğu bağlamında değerlendirebileceğimiz bu tasavvuf ilgisi, Hoca Saadettin'in kalemine ayrıntılı bir şekilde yansımıştır. Tarihçi, Ali Tûsî'nin *Sultan'ın pek ağır lütuflarına mazhar olduktan sonra*, yürüttüğü görevlerden ayrılıp, uhrevî bir hayat sürmek üzere memleketine döndüğünü ve orada Nakşibendî Şeyhi Abdullah'ın dergâhına yerleştiğini belirtmektedir. Tûsî, burada olduğu müddetçe, Şeyhine Fâtiḥ'i öven konuşmalar yapmanın yanında Sultanın Şeyhe olan sevgisini de aktarmış; böylece, Şeyhin Pâdişâha yaptığı duaların daha da artmasına neden olmuştur. Bu yakınlaşmanın ardından Fâtiḥ ile Nakşibendî Şeyhi Abdullah arasında gizliden gizliye süren yazışmalar daha da sıklaşmış ve iki taraf arasında güçlü bir dostluk oluşmuştur. Bu dostluk onun torunları tarafından da sürdürülmüştür. Şeyhin torunlarından Mehmed Kasım, Rûm'a bu çerçevede bir ziyaret gerçekleştirmiştir (1999, s. 260-261).

Hoca Saadettin, torun Mehmed Kasım'ın aktardığı bir anıya da tarihinde yer vererek Fâtiḥ ile Şeyh Abdullah arasındaki mânevî ilişkinin boyutlarına ışık tutmaktadır. Semerkand'da geçen anıya göre bir gün Şeyh, öğle namazından sonra aceleyle atına binip adamlarının bir kısmıyla şehirden çıkmış. Yanındakileri şehrin çıkışında bekleterek kendisi bir kıra varmış. Dostlarından biri merak edip onu takip etmiş ve Şeyhin at üstünde savaşır gibi hareketler yaptığına şahit olmuş. Daha sonra Şeyhe bu davranışın sebebini sorunca Şeyh, Fâtiḥ'in düşmanla savaş halinde olup ondan yardım istediğini, kendisinin de ona yardım etmeye çalıştığını; bu sayede Pâdişâhın muzaffer olduğunu söylemiştir. Tarihçiye göre Fâtiḥ, Irak, Mâveraünnehir ve Horasan'da yaşayan ulemâ ve şeyhlere, çeşitli hediyeler gönderirdi. Bunların arasında ünlü Molla Câmî de vardı (1999, s. 260-263).

Genellikle Nakşibendî tarîkâtına mensup, sufi bir şâir olarak tanınan Molla Câmî, aynı zamanda önemli bir filozoftur. Tasavvufu felsefî bir zemine dayandırmış olan Molla Câmî, daha yaşadığı dönemde Türk âlimlerini etkilemiştir. Molla Câmî, Fâtiḥ ve II. Bayezid'le mektuplaşarak yakın dostluklar kurmuştur. Fâtiḥ Sultan Mehmed'e ithaf ettiği şiirlerin bazı beyitleri şöyledir:

¹⁹ Babinger, Fâtiḥ'in *tasavvufî hareketlere açıkça düşman olduğunu* iddia etmektedir. Tarihçiye göre bu çevreler genellikle heterodoks sûfî tarikatlardır (Babinger, 2003, s. 353-356). Oysa Kemal Paşazâde'nin Fâtiḥ'in ağzından anlattığı anıya göre o, Belgrat seferindeyken yolda karşılaştığı hırpanî bir dervişten muzaffer olmaları için dua etmesi yönünde yardım talep etmiştir (İbn-i Kemâl, 1991, s. 94).

*Ey kuzey rüzgârı ne hoş kokuyorsun!/Kalk, emeller kıblesi olan semte
doğru yürü! O mücâhid ve gâzi padişâhın önünde/Nükteler saçarak
söze başla (ve de ki)*

*Felsefe problemleri senin sözünle çözüldü/Her mücmel olan senin
mantığın sayesinde açıklığa kavuştu
Aristocuların yolu seninle birlikte aydınlandı/İşrâkiler'in ışığı seninle
birlikte parladı Senin hak ile batılı ayıran tabiatın için, hikmet
meselesini kavramak gayet tabiidir²⁰*

*Ol tarîkat yolunda bir kutuptur ol/Gerçeklerin sırrını çözen üstaddir
ol*

*Bilgisini ucunu kavramakta akıl güçsüz olur/Söylediklerinin özüne
inmede kişi zorda kalır (Hoca Saadettin, c.II, s. 264; c.III, s. 183).*

Molla Câmî-Fâtih mektuplaşmalarında neler paylaşıldı, tartışıldı bilmiyoruz; ancak, onun şiiri, Fâtih'in yukarıda ele aldığımız felsefe ve tasavvuf ilgisine doğrudan atıfta bulunduğu göre, büyük ihtimalle bu konular mektupların içeriğini oluşturmuştur.

Aşağıdaki bilgiler bu kanaatimizi desteklemektedir. Şakâiki'n-Numâniyye, Molla Câmî'ye ayırdığı kısımda Muhyiddin Fenârî'den nakille, şu bahse yer vermektedir: Muhyiddin Fenârî'nin Fâtih zamanında Kazasker olan babası Ali Fenârî'yi bir gün Sultan huzuruna çağırır ve der ki: *Hakikatın ne olduğunu araştıran kelâmcılar, sûfiler ve filozoflar arasındaki anlaşmazlıkların bir muhakemesinin yapılması gerektiğini düşünüyorum.* Ali Fenârî, böyle bir muhakemenin ancak Molla Câmî tarafından yapılabileceğini arz eder. Bunun üzerine Sultan tarafından Molla Câmî'ye bir elçi gönderilir ve bu mahiyette bir kitap kaleme alması istenir. Molla Câmî, çalışmaya başlar ve taraflar arasında beş konuda anlaşmazlık olduğunu tespit ederek bunlardan birini kaleme alıp Sultan'a gönderir. Ve üzerine düştüğü notta, eğer yazdıkları kabul görürse çalışmaya devam edebileceğini belirtir. Bu risâle İstanbul'a ulaşır ancak Pâdişâh'a ulaşamaz; çünkü o vefat etmiştir (Taşköprülüzâde, 1989, c.I, s. 390-391) ²¹.

Görüldüğü gibi, Molla Câmî'nin hayat hikâyesi, enteresan bir şekilde, Fâtih'in hakikati arama yolculuğunun ömrünün sonuna kadar tüm tazeliğiyle devam ettiğini kanıtlamaktadır.

²⁰ Şamil Öçal, "Mutlak Varlık ve Diğerleri: Molla Câmî'de Tasavvuf Felsefesi", *Tasavvuf Dergisi*, sayı 1. 12 Kasım 2009 tarihinde [http:// www.nurbaki.com/?p=169](http://www.nurbaki.com/?p=169). adresinden ulaşıldı.

²¹ (Şamil Öçal'dan referansla)

Bilindiği gibi, Sultan II. Mehmed, tahtta olduğu otuz bir yıl boyunca dışarıda pek çok ülke fethederken; devlet içerisinde son derece devrimci düzenlemeler yapmıştır. Onur verici olduğu kadar yıpratıcı da olan tüm bu faaliyetler, yaşadığı bunalımlarla olgunlaştırdığını düşündüğümüz hikmet ve irfan sevgisini ömrünün sonuna kadar canlı tutmasını engelleyememiştir. Kanımızca bu durum onun için son derece varoluşsal ve aksi mümkün olamazdı.

Sonuç

Günümüzden baktığımızda, Fatih'in felsefeyle olan yakın ilişkisini en çarpıcı biçimde kanıtlayan, onun İslam düşünce tarihinde üç yüz yıllık suskunluktan sonra yeniden tehafüt'ler yazdırması olmuştur. Sıra dışı iki insan, Tehafüt geleneğinin kurucusu İmam Gazzalî ile padişah Fatih Sultan Mehmet'in hayatlarının son dönemine, garip bir tesadüfle aynı nihaî yönelim damgasını vurmuştur: Tasavvuf. Bilindiği gibi, Gazzalî ömrünün önemli bir kısmını batını gelenekler ve –en azından radikal- sufi akımlarla mücadeleyle geçirdiği halde, bir türlü dindiremediği ruhundaki itikadî ve manevî açıklığı geç sayılabilecek bir yaşta tasavvufa sarılarak doyurabilmiştir. Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet de başlangıçta felsefe din ilişkisi bağlamında çözemediği anlaşılabilir meselelere ömrünün sonlarında tasavvufu da eklemek istemiştir. Ancak biz, Gazzalî'den farklı olarak, Fatih'in daha çok erken yaşlardayken tasavvufa ilgiyle yaklaştığını biliyoruz.

Kaynakça

- Adivar, A. (2000). *Osmanlı Türklerinde ilim*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Alâaddin Ali Tûsî (1990). *Tehâfüt'ül-felâsife (Kitâbu'z-zuhr)*. (R. Duran, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Âşıkpaşaoğlu (1949). *Tevârih-i âl-i Osman*. (Çiftçioğlu N. Atsız, Düz.). Osmanlı Tarihleri I. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Babinger, F. (2003). *Fatih sultan Mehmed ve zamanı*. İstanbul: Oğlak.
- Bernstein, J. (2007). *Albert Einstein fiziğinin sınırları*. (Y.Uzunefe, Çev.). Ankara: TÜBİTAK.
- Ünsel, K.E.(Yay. Haz.).(1946) *Fatih'in Şiirleri* Ankara: TTK Francis, Y. (1993). *Şehir düştü*. (K.Dinçmen, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Gelibolulu Mustafa Âli (2003). *Kühnü'l-ahbâr*. (M. H. Şentürk, Haz.). Ankara: TTK .
- Hoca Sadettin Efendi (1999). *Tâcü't-tevârih*, (İ.Parmaksızoğlu, Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı.

- İbn-i Kemâl, *Tevârih-i âl-i Osman*, VII. defter, (Ş.Turan, Haz.). Ankara: TTK.
- İnalcık, H. (1998). "Mehmed II", MEB İslam Ansiklopedisi. c.7. İstanbul: MEB.
- İnalcık, H. (1995). *Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar I*. Ankara: TTK.
- Kâtip Çelebi (2007). *Keşfü'z-zünûn*. (R. Balcı, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Kâtip Çelebi (2007). *Mizanü'l-hakk fi ihtiyâri'l-ehakk*. (S. Uludağ, Çev.). İstanbul: Kabaıcı.
- Kıvâmî (2007). *Fetihnâme*. (C. V. Uygur, Haz.). İstanbul: YKY.
- Kritovulos (2005). *İstanbul'un fethi*. (Karolidi, Çev.). İstanbul: Kaknüs.
- Lütfi Paşa (2001). *Tevârih-i âl-i Osman*. (K. Atik, Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Mehmed Neşrî (1995). *Kitâb-ı cihan-nümâ*. (F. R. Unat ve M.A.Köymen.) Ankara: TTK.
- Ocak, A. Y. (1998). *Din ve düşünce. Osmanlı medeniyeti tarihi*. (E. İhsanoğlu, Ed.). İstanbul: IRCICA.
- Ocak, A. Y. (1999). *Kalenderiler*. Ankara: TTK.
- Oruç Beğ (1972). *Oruç Beğ tarihi*. (N.Atsız, Haz.). İstanbul: 1001 Temel Eser.
- Öçal, Ş. (2009). *Mutlak varlık ve diğerleri: Molla Câmî'de tasavvuf felsefesi*. Tasavvuf Dergisi, sayı I. 12 Kasım 2009 tarihinde <http://www.nurbaki.com/?p=169> adresinden ulaşıldı.
- Özcan, E. S. (2005). *Bilginler bilgini İbn-i Sînâ*. İstanbul: Ötüken.
- Skirbakk G. ve Gilje N. (2006). *Antik Yunan'dan modern döneme felsefe tarihi*. İstanbul: Kesit.
- Şükrullah (1949). *Behçetüttevârih*. (N. Atsız, Haz.). Osmanlı Tarihleri I. İstanbul: Türkiye.
- Taşköprülüzâde (1989). *Şakâiku'n-nümâniyye*. (Cilt. I.). İstanbul.
- Tursun Bey (1977). *Târîh-i ebü'l-feth*. (M.Tulum Haz.). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Türker, M. (1956). *Üç tehâfüt bakımından felsefe ve din münasebeti*. Ankara: Ankara Üniv. DTCF.
- Ünver, S. (1953). *İlim ve sanat tarihimizde Fatih Sultan Mehmed*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

